

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Tocqueville en de ambivalenties van de democratie

Ankersmit, F.R.

Citation

Ankersmit, F. R. (1991). Tocqueville en de ambivalenties van de democratie. *Acta Politica*, 26: 1991(2), 161-170. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3449875>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3449875>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

in zekere zin voor dat zij het spel tot hun eigen schade meespelen' (DA 53). Zie ook Jon Elster, *Nuts and Bolts for the Social Sciences*, CUP, Cambridge 1989, p. 17 (het voorbeeld van de slavernij); 'Desires and Opportunities', p. 12-13; en *Psychologie politique*, p. 164ff, waar Elster constateert dat bij Tocqueville zowel wensen als mogelijkheden worden bepaald door een eraan voorafgaande causale factor of gemeenschappelijke oorzaak: de democratie.

4. 'Vraag mij niet wat er voor hen die leven in democratische tijden voor bijzondere aantrekkingskracht schuilt in het leven als gelijken of welke speciale redenen ze hebben om zo hardnekkig vast te houden aan de gelijkheid boven alle andere voordelen die de maatschappij biedt. De gelijkheid is het onderscheidende kenmerk van de tijd waarin zij leven. Dat is voldoende verklaring voor het feit dat zij deze boven al het andere de voorkeur geven' (DA 504).

5. In elk tijdperk, stelt Tocqueville, stuit men op 'een eigensoortig bepalend element dat al het andere overheerst. Dit element schept vrijwel altijd een bepaalde kerngedachte of dominante hartstocht die uiteindelijk alle andere gevoelens en ideeën met zich meeslept' (504). Over de democratisering van gezinsverhoudingen merkt Tocqueville op een alles-of-niets manier op: 'Er zijn bepaalde sociale grondbeginselen die een volk ofwel overall invoert ofwel nergens tolereert' (DA 586). Dit wordt echter gerelativeerd door zijn opmerking in het voorwoord van deel 2, dat de gelijkheid niet 'de enige oorzaak is van alles dat op dit moment gebeurt', en dat het zijn bedoeling veel meer is om te laten zien hoe de gelijkheid bestaande neigingen en ideeën heeft gemodificeerd (DA 417).

6. Vgl. de tegenstelling tussen mechanismen en wetten in *Nuts and Bolts*, hst. 1; *Psychologie politique*, p. 137, bevat een voetnoot over het teleologisch karakter van Tocquevilles voorwoord die ik niet erg overtuigend vind.

7. J.L. Talmon, *The Origins of Totalitarian Democracy*, Sphere Books, Londen 1970 (1952), p. 256.

8. Vgl. *Psychologie politique*, p. 102, 136: in de evenwichtstoestand 'hangt alles met alles samen' (*tout se tient*).

9. Vgl. ook *Nuts and Bolts*, p. 101, 160. Voor zover Tocqueville inderdaad een voorloper kan worden genoemd van een algemene theorie van het maatschappelijk evenwicht, wordt hij in elk geval voorafgegaan door Saint-Simon en diens onderscheid tussen crisis- en normale perioden.

10. Zo is Tocquevilles verwijzing in een andere passage naar gewoonten, ideeën en kwaden 'die kenmerkend zijn voor een revolutionaire staat' niet een verdediging van de democratie maar een waarschuwing tegen het risico (waar de democratie veel kwetsbaarder voor is dan de aristocratie) dat 'revolutionaire' instincten en gewoonten een permanent onderdeel worden van de routine van het democratisch bestuur (DA 700).

11. Het is natuurlijk een even 'constant thema' in Tocquevilles werk dat de *gevaarlijke* trekken van de democratie, die op korte termijn onzichtbaar zijn, zich alleen manifesteren op de lange duur.

12. Een gemengde staatsvorm is volgens Tocqueville een waandenkbeeld 'omdat men in elke maatschappij in laatste instantie een handelingsprincipe aantreft dat alle andere overheerst' (DA 251). Dus is het nodig om ergens een sociale macht in te stellen die hoger staat dan alle andere, maar niet zonder tegenmachten die deze beperken en verzachten (DA 252).

Tocqueville en de ambivalenties van de democratie

F.R. Ankersmit

Geen lezer van Tocqueville zal weerstand kunnen bieden aan de bekoeringen van zijn stijl. Het proza is smaakvol, ter zake, vrij van vaktermen, vol aforismen en van een ongeëvenaarde helderheid. De lezer van Tocquevilles oeuvre kan er geen moment aan twifelen dat de auteur zijn lezers een duidelijke boodschap heeft mee te delen en dat hij deze boodschap op voortreffelijke wijze weet te verwoorden. Deze Tocqueville, schrijvend met bewonderenswaardige consistentie en de onbetwiste meester van het door hem onderzochte intellectuele terrein, is de Tocqueville van professor Elster. In zijn goed onderbouwde artikel verduidelijkt professor Elster Tocquevilles opvattingen over vijf kwesties en Elsters overtuigende uiteenzetting maakt duidelijk dat er op het punt van wetenschappelijke aspiraties, doeleinden en wijze van argumentatie geen werkelijk verschil bestaat tussen Tocqueville en de moderne sociale wetenschapper. Met, naar ik aanneem, de meerderheid van zijn publiek ben ik geïmponeerd geraakt door Elsters conclusies en er door hem van overtuigd dat Tocquevilles studie van de democratie nog steeds een bijzonder vruchtbaar vertrekpunt voor de sociale theorie kan zijn.

Toch zijn veel lezers die de helderheid van Tocquevilles stijl bewonderen, verbijsterd door zijn voortdurende neiging zichzelf tegen te spreken door het verrassende aantal tegenstrijdigheden dat betrekking heeft op tamelijk centrale kwesties en door het gemak waarmee Tocqueville verwerpt wat hij een moment daarvoor nog verdedigde. Ik noem een paar voorbeelden. Volgens Tocqueville is de democratische staat tegelijkertijd machtiger én minder machtig dan de aan haar voorafgaande absolute monarchie, waarna hij de verwarring bij zijn lezers nog eens vergroot door te benadrukken dat deze twee tegengestelde evoluties van de staatsmacht één en dezelfde oorzaak hebben.¹ Daarna wordt verteld dat we in het tijdperk van het individualisme leven terwijl juist in een democratische samenleving het individu geen rol meer zou spelen. Bovendien zou democratie zowel vrijheid van meningsuiting voortbrengen

als vrijheid van meningsuiting veronderstellen, terwijl elders van de democratie gezegd wordt dat ze met echte vrijheid van meningsuiting niets van doen heeft. Daarnaast wordt, volgens Tocqueville, een goed geordende samenleving zowel ondersteund als ondermijnd door 'verlicht eigenbelang', en wordt handel afgeschilderd als op het zelfde moment bevorderend én schadelijk voor de zaak van de politieke vrijheid.

Dergelijke inconsistenties vinden we niet slechts op het niveau van de details van Tocquevilles betoog. Als we Tocquevilles boek in zijn geheel beschouwen, moet het ons opvallen dat het boek, hoewel ogenschijnlijk geschreven met de bedoeling de lezers met de democratie te verzoenen, voornamelijk een uiteenzetting is over juist de schaduwzijden van de democratie.

Ik wil niet suggereren dat Elster verlangt dat we deze ambiguïteiten en inconsistenties in Tocquevilles tekst moeten bagatelliseren. In tegen-deel; in een noot bij zijn paper schrijft hij niet minder dan drie dozijn tegenstrijdigheden te hebben ontdekt in *Democracy in America*. En elders concludeert hij: 'Il faut le dire très clairement: il n'y a pas d'autre grand penseur qui se contredise aussi nettement, aussi souvent, sur des questions aussi centrales'.² Bovendien als hij bespreekt hoe Tocqueville de lange-en korte-termijnevolgen van de democratie inschat, attendeert Elster ons op Tocquevilles tegenstrijdige opmerkingen hieromtrent. Maar daarna vervolgt Elster toch met correcties op de opvattingen van Tocqueville en besluit hij zijn poging Tocquevilles betoog opnieuw te redigeren met de volgende woorden: 'It is doubtful whether Tocqueville in fact intended to make this argument, but it does seem to follow from his assertions'.³

Ik geloof dat dit duidelijk laat zien hoe Elster Tocquevilles tekst wenst te zien: hij is het ermee eens dat de tekst rijk is aan inconsistenties en ambivalenties, maar voor hem is de helderheid van het leeuwendeel van Tocquevilles proza voldoende rechtvaardiging voor een poging deze inconsistenties glad te strijken. In zijn 'paper' zowel als in het boek waarnaar ik net verwees, laat Elster zien hoe deze tocquevilleaanse inconsistenties gedecodeerd moeten worden. Een betere Tocqueville en een betere sociale theorie zouden dan het resultaat zijn van deze operatie en wat meer is, het resultaat zou een tekst opleveren die dichter bij Tocquevilles klaarblijkelijke bedoelingen ligt dan het origineel. Hoewel ik geen problemen heb met de specifieke voorbeelden die we in Elsters 'paper' vinden, geloof ik toch dat we ons niet te ver in deze richting moeten wagen. Ik zou de these willen verdedigen dat we de inconsistente en ambigue Tocqueville niet minder serieus moeten nemen dan de consistente en 'gezuiverde' Tocqueville van professor Elster. Meer in het bij-

zonder hoop ik in wat volgt te laten zien dat de ambiguïteit en inconsistentie juist inherent zijn aan de democratie zoals Tocqueville die voor ogen had. Het wegwerken van Tocquevilles tegenstrijdigheden zou zeer wel interessante elementen uit zijn betoog, en elementen van blijvende waarde daarin, kunnen verdoezelen. Ik wil trachten te laten zien dat Tocquevilles inconsistenties hun oorsprong hebben in zowel de methode van zijn politieke filosofie als in de inhoud daarvan. Ik zal daarom nu beginnen met een behandeling van zijn methode.

Als we *Democracy in America* lezen en dan met name het eerste deel, dan oogt Tocqueville als een echte empiricus, socioloog, historicus of politicoloog. Maar in contrast daarmee – en met Lord Bryce – ben ik van mening dat Tocquevilles betoog veel eerder conceptualistisch is, of rationalistisch, dan empiristisch. Tocquevilles vriend Gustave de Beaumont bij voorbeeld vermeldt dat voor Tocqueville aan zijn boek begon, hij al een aantal begrippen in zijn hoofd had: gelijkheid, vrijheid, democratie, aristocratie en centralisatie, om slechts de belangrijkste te noemen. De manier waarop Tocqueville vervolgens met deze begrippen omgaat, doet sterk denken aan een toneelstuk waarin deze begrippen de *dramatis personae* zijn. Net als in een toneelstuk bepalen de karakters van deze *dramatis personae* wat zij tegen elkaar zeggen en hoe zij zich ten opzichte van elkaar gedragen en niet andersom.

In elk van de hoofdstukken van zijn boek vertelt Tocqueville ons een klein verhaal; een verhaal dat dus eerder gestructureerd wordt door deze conceptuele dialectiek dan door een dialectiek van sociologische feiten. Omdat de exacte betekenissen van deze concepten of begrippen door Tocqueville nergens scherp onder woorden worden gebracht, is het gevolg dat in deze conceptuele wisselwerking de empirische feiten die Tocqueville aanwendt soms voor verschillende of zelfs tegenstrijdige doelen gebruikt worden. Om een voorbeeld te geven: Tocqueville schrijft dat oorlog zowel patriottisme als centralisatie kan bevorderen. In het eerste geval speelt het begrip oorlog een rol in Tocquevilles verhaal over de manier waarop de burger de 'body politic' zou kunnen bedwingen, maar in het tweede geval wordt het begrip oorlog onderdeel van een verhaal dat er behoorlijk van verschilt en waarin de burger geleidelijk onderworpen wordt aan het centrale gezag. Vandaar dat ik, ondanks de duidelijke empiristische inslag van de tekst, geloof dat Tocqueville zichzelf nog niet volledig bevrijd had van het natuurrecht-paradigma van de politieke theorie. Het leeuwendeel van het werk in de tekst wordt niet opgeknapt door een kritisch onderzoek naar sociologische of historische feiten, maar door de wisselwerking tussen een klein aantal begrippen; met andere woorden door de conceptuele dialectiek binnen de tekst.

Maar er is een interessantere kant aan Tocquevilles inconsistenties. Een onderzoek hiernaar zal ons naar mijn overtuiging dichterbij brengen bij de kern van Tocquevilles theorie van de democratie. Daarom stel ik voor onze aandacht te richten op één van de meest belangrijke 'karakters' in Tocquevilles conceptuele tragedie: het begrip vrijheid.⁴ Maar daarvoor moeten we eerst bedenken dat toen politiek-theoretici aan het eind van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw het woord vrijheid gebruikten, zij gewoontegetrouw onderscheid maakten tussen twee betekenissen van dat woord, te weten: tussen burgerlijke vrijheid en politieke vrijheid. Het onderscheid tussen deze twee werd al geschetst door Montesquieu, maar daarna verder ontwikkeld door Adam Ferguson en werd door de beroemde lezing van Benjamin Constant over moderne en antieke vrijheid een blijvende verworvenheid van de moderne politieke theorie. In Nederland was het onderscheid tussen beide vormen van vrijheid al vanzelfsprekend voor de onbekende auteur van de *Grondwettige Herstelling* uit 1781, hoogstwaarschijnlijk Johan Derk van de Capellen tot den Poll.⁵ Het achterliggende idee is dat we onderscheid moeten maken tussen aan de ene kant antieke of politieke vrijheid (het recht om deel te nemen aan het proces van politieke besluitvorming) en aan de andere kant de moderne of burgerlijke vrijheid (het recht van de burger op een zeker gebied waar hij van de invloed van de staat gevrijwaard blijft). Wanneer we vervolgens *Democracy in America* lezen, valt op dat in Tocquevilles betoog iets van dit onderscheid zeker aanwezig is. Toch gebruikt Tocqueville zelden de termen burgerlijke en politieke vrijheid of één van haar synoniemen. De verklaring hiervoor is waarschijnlijk gelegen in Tocquevilles praktijk zelden eigentijdse auteurs te lezen die schreven over onderwerpen die hem interesseerden omdat hij, net als Freud in een vergelijkbaar geval, geloofde dat dit zijn originaliteit nadelig zou kunnen beïnvloeden. In elk geval is het onderscheid tussen beide vormen van vrijheid bij Tocqueville zeker aanwezig.

Wat echter zo opmerkelijk is aan *Democracy in America*, is dat vrijwel uitsluitend de burgerlijke vrijheid erin aan de orde komt. Dat is verrassend om meerdere redenen. In de eerste plaats omdat Tocqueville, als aristocraat, slechts diepe weerzin koesterde tegen de burgerlijke vrijheid en haar beschouwde als een bij uitstek kleinburgerlijke preoccupatie en als de *vitium originis* van al het slechte dat gepaard zou kunnen gaan met democratie. In de tweede plaats omdat van Tocqueville juist verwacht zou mogen worden dat hij het belang van politieke vrijheid zou benadrukken. Immers, het tweede deel van *Democracy in America* schreef hij op het moment dat hij zijn carrière als lid van de *Chambre des députés* begon. Het is zeker waar: in het eerste deel van zijn boek wijdde Toc-

queville enkele passages aan verkiezingsprocedures in de Verenigde Staten, maar het is kenmerkend voor Tocqueville dat in het meer theoretische tweede deel politieke representatie slechts zelden besproken wordt en dan altijd op een geringschattende toon. Nergens vinden we een doorwrochte theoretische uiteenzetting over politieke representatie of een meer algemene beschouwing over de manier waarop het electoraat de politieke besluitvorming zou kunnen beïnvloeden. Politieke vrijheid verschijnt slechts ten tonele in de vermomming van patriotisme, wat zoveel zeggen wil als de bereidheid van de burger zich met de belangen van de natie te vereenzelvigen. Maar Tocqueville waagt nergens een poging patriotisme te verstaan in termen van constitutionele politieke procedures. Kennelijk was Tocqueville, althans als politiek theoreticus, simpelweg niet geïnteresseerd in de zaak van de politieke vrijheid. Er zit iets pervers in deze buitensporige preoccupatie met de gehate burgerlijke vrijheid ten koste van de politieke vrijheid. En ook Guizot constateerde reeds Tocquevilles neiging tot perversie toen hij hem complimenteerde met zijn boek, maar daaraan toevoegde dat hij verbaasd was door Tocquevilles wens de overwinning van de democratie te beschrijven vanuit het standpunt van de overwonnenen.

Toch kunnen twee verklaringen gevonden worden voor Tocquevilles obsessie voor de vrijheid waar hij weinig acht op had. In de eerste plaats is burgerlijke vrijheid – en dit werd al opgemerkt door Constant – op meerdere manieren de moderne erfgenaam van de vrijheid die de middeleeuwse aristocratie genoot: namelijk de vrijheid (of: de mogelijkheid) 'nee' te kunnen zeggen tegen de koning. Tocqueville zag deze onbuigzaamheid van de middeleeuwse adel als een belangrijk obstakel tegen koninklijk despotisme. Vandaar dat, tot op zekere hoogte, burgerlijke vrijheid de opvolger is van de aristocratische vrijheid. Maar het volgende is interessanter. Het is door Zetterbaum al terecht opgemerkt dat Tocqueville een verband lijkt te suggereren tussen de burgerlijke vrijheid en het individu in 'natuurstaat' zoals die beschreven wordt door Hobbes, Locke en in het bijzonder Rousseau.⁶ Als Tocqueville de burgers in een democratie beschrijft als 'being equally weak, equally poor, and equally isolated'⁷, leest dit inderdaad als een herhaling van de manier waarop de natuurrecht-theoretici het individu in de fase vóór de instelling van de staat trachtten te schetsen. De merkwaardige gevolgtrekking zou moeten zijn dat de 'natuurstaat' in het geheel niet die ahistorische fictie is die politieke theoretici sinds de Romantiek zo graag ridiculiseerden, maar dat integendeel de 'natuurstaat' nog steeds bij ons is: we leven erin; steeds weer opnieuw als we ons buiten de politieke sfeer bevinden en als we van onze burgerlijke vrijheid genieten. Deze 'natuurstaat', kan nu ook

op dezelfde wijze als de 'Staat' gehistoriseerd worden; de burgerlijke samenleving die de 'Staat' op een bepaald moment vergezelt is de 'natuurstaat' van dat historische moment. Deze gedachtengang voortzettend, mogen we tot de conclusie komen dat voor Tocqueville burgerlijke vrijheid het fundament was van de contemporaine democratische staat, zoals de 'natuurstaat' het fundament was van de politieke samenleving voor de natuurrechttheoretici. Om deze gevolgtrekking te rechtvaardigen zou ik hier de aprioristische tendensen die we eerder in Tocquevilles werk opmerkten in herinnering willen roepen. Als we vanuit dat perspectief Tocquevilles preoccupatie met de kwestie van de burgerlijke vrijheid beschouwen, zal die minder pervers ogen dan men aanvankelijk zou willen veronderstellen.

Het uiteindelijke beeld is als volgt. Tocquevilles tijdgenoten maakten onderscheid tussen burgerlijke en politieke vrijheid en deze twee vrijheden werden als onafhankelijk van elkaar beschouwd. Men kan zich inderdaad een staat voorstellen waarin er slechts één gerealiseerd wordt, onder uitsluiting van de ander. Toch werd ook vaak betoogd dat de twee vrijheden elkaar nodig hadden: zonder politieke vrijheid zou burgerlijke vrijheid geen lang leven beschoren zijn en despotisme uiteindelijk triomferen. Maar – en dit is cruciaal – omdat de twee vrijheden elkaar zo gemakkelijk aanvulden, vroeg niemand zich af of er tussen beide vrijheden niet een intrinsieke relatie bestond, of om het anders te formuleren, of de burgerlijke vrijheid niet een kracht op zichzelf was binnen de sfeer van de politieke vrijheid. Ik meen dat Tocquevilles poging in het functioneren van de democratische staat al het werk te laten verzetten door de burgerlijke vrijheid om drie redenen interessant is. Ten eerste omdat daar waar de traditionele theorie de democratische staat analyseert in termen van twee vrijheidsnoties waarbij de onderlinge relatie tussen beide onopgehelderd blijft, Tocqueville hetzelfde doet met slechts één notie. Dit maakt zijn inzichten vanuit theoretisch oogpunt van groter belang. In de tweede plaats wordt tegenwoordig vaak beweerd dat in een geïdeologiseerd tijdperk als het onze, politieke vrijheid een minder doeltreffend instrument wordt voor het beïnvloeden van de politiek. En daarmee lijkt Tocquevilles scenario realiteit te worden. In de derde plaats en volgend uit de voorgaande overweging, zou men kunnen beargmenteren dat Tocquevilles boek een soort 'worst-case'-scenario voor de democratie levert; met andere woorden dat hij ons een idee geeft van de democratische staat wanneer daarin slechts de burgerlijke vrijheid het enig overgebleven obstakel tegen despotisme is geworden.

Dat brengt me op de vraag hoe Tocqueville de democratische staat dan verklaart in termen van burgerlijke vrijheid. Om deze vraag te beant-

woorden, wordt van ons verlangd zorgvuldig notie te nemen van het gebruik dat Tocqueville maakt van het woord 'onafhankelijkheid'. Dat woord komt vrij vaak voor in zijn tekst en mag om voor de hand liggende redenen gezien worden als Tocquevilles term voor burgerlijke vrijheid. De essentie nu van mijn argument is dat deze 'onafhankelijkheid' in Tocquevilles werk twee verschillende taken te vervullen heeft. Dit zou mijn bewering kunnen staven dat Tocquevilles werk gebaseerd is op ambivalentie en dat ambivalentie aan de basis ligt van Tocquevilles democratische staat. Meer in het bijzonder meen ik dat in wat Tocquevilles biograf Boesche de 'paradox of personal independence'⁸ heeft genoemd, zowel de oorsprong als de beperkingen van de democratische staat liggen. Zoals Tocqueville zelf opmerkte: de burgerlijke 'onafhankelijkheid' stimuleert de burger naar de democratische staat te kijken 'as the sole and necessary support of his own weakness', zodat aan de ene kant het kwade van de democratie daaruit voortkomt, maar aan de andere kant tegelijkertijd ook het goede, want: 'political independence prepares the remedy for the ills it engenders'.⁹ Tocqueville liet ons al in zijn *The Ancien Regime and the Revolution* zien hoe de absolute monarchie reeds tenderde naar een op gelijke voet plaatsen van alle sociale klassen en individuen, wat tot gevolg had dat deze klassen en individuen geïsoleerd raakten en hen dus tegelijkertijd onafhankelijk én machteloos maakte.¹⁰ Maar deze tendens wordt nog eens enorm versterkt in een democratie en Tocqueville beschrijft de consequenties daarvan voor de burgers als volgt: 'His independence fills him with self-reliance and pride among his equals; his debility makes him feel from time to time the want of some outward assistance, which he cannot expect from any of them, because they are all impotent and unsympathizing. In this predicament he naturally turns his eyes to that imposing power which alone rises above the level of universal depression'.¹¹

Als vanzelf zou de logica van dit alles moeten leiden tot de conclusie dat despotisme onvermijdelijk is. Maar zoals iedereen weet, slaagde Tocqueville erin deze conclusie te vermijden. Daarom mogen we ons afvragen: waar precies zit het mechanisme dat de beweging tegenhoudt van vrijheid als onafhankelijkheid naar despotisme? In de eerste plaats, zegt Tocqueville, in de burgers zelf. Want, zo schrijft hij, de volledige onafhankelijkheid van de burgers 'speedily suggests to them the notion and the love of political freedom'.¹² En hiermee lijkt Tocqueville in overeenstemming te verkeren met zijn tijdgenoten. Desondanks is het niet eenvoudig om in te zien hoe bij Tocqueville het verlangen op zich naar politieke vrijheid despotisme op effectieve wijze zou kunnen verhinderen. Daarom is een ander argument nodig en daarmee hebben we ook

het punt te pakken waarop Tocqueville verder gaat dan zijn tijdgenoten. Het doorslaggevende argument is te vinden in Tocquevilles bekende these over de macht van de democratische staat: die is niet tyranniek, noch despotisch, maar veeleer 'bevoogdend'. Daar waar despotische of tyrannieke macht zijn grenzen slechts buiten zichzelf heeft doordat zij ophoudt op het moment dat ze effectieve tegenstand ondervindt of zichzelf om praktische redenen niet meer kan doen gelden (Tocqueville noemt als voorbeeld de Romeinse keizers), daar beperkt democratische macht zichzelf zogezegd 'van binnenuit'. Daarvoor heeft Tocqueville de volgende twee argumenten: in de eerste plaats is het 'the universal moderation of the citizens themselves (that) moderates the sovereign himself and the inordinate stretch of his desires'.¹³ In de tweede plaats – en belangrijker – laat Tocqueville zien, in een passage die te lang is om in zijn geheel te citeren, dat er een opmerkelijke congruentie bestaat tussen aan de ene kant persoonlijke afhankelijkheid en de verlangens die erdoor opgewekt worden en de manier waarop macht gebruikt wordt door de democratische staat.¹⁴ De onafhankelijkheid van de burgers doet namelijk een staatsmacht ontstaan die uitstekend geschikt is voor het beheren van die onafhankelijkheid. Wat Tocqueville hier voor ogen lijkt te hebben, is een soort spiegelbeeldversie van de visie van natuurrechttheoretici. Natuurrechttheoretici maakten duidelijk dat de eigenschap van individuen zich met elkaar te bemoeien veel beter gedelegeerd kon worden aan een centrale macht zodat die eigenschap dan gebruikt zou kunnen worden op een manier die iedereen tot voordeel zou strekken. Tocqueville ontwikkelt een vergelijkbare gedachtengang met in plaats van bemoeizucht 'onafhankelijkheid' als vertrekpunt. We hebben altijd de mogelijkheid van een dergelijke gedachtengang over het hoofd gezien omdat we 'onafhankelijkheid' als apolitiek *sui generis* opvatten. Maar Tocquevilles boek laat zien dat 'onafhankelijkheid' een zeer sterke sociale en politieke kracht kan zijn en dat deze kracht het materiaal is waarvan de democratische staat is gebouwd. Tocquevilles 'dubbele lezing' van de democratie in ogeschouw nemend, mogen we daarom concluderen dat vrijheid als 'onafhankelijkheid' volgens hem inderdaad een nieuw soort despotisme aanmoedigt, maar dat aan de andere kant 'onafhankelijkheid' deze tendens ook weer afremt en zelfs grenzen stelt aan de staatsbemoeienis. Onder deze grenzen kan de democratische staat niet zinken, omdat ze anders iets anders dan een democratie wordt. Het is deze ambivalentie die ik voor essentieel houd in Tocquevilles politieke betoog.

Een laatste opmerking. Elke lezer van Tocqueville vraagt zich af in welke mate Tocquevilles profetieën waarheid zijn geworden. Het is ongetwijfeld zo dat we veel van onze moderne liberale, socialistische wel-

zijnsstaat zullen herkennen in Tocquevilles totaalschets. Desalniettemin, in het licht van de eigentijdse ervaring mogen we Tocquevilles these over de onvermijdelijkheid van centralisatie betwijfelen. En wat meer is, Tocquevilles eigen tekst doet ook bij hem twijfels op dit punt vermoeden. Ik zou hier willen refereren aan Tocquevilles metafoor van de staat als 'voogd' (*tuteur* in de oorspronkelijke Franse tekst¹⁵). Al uit de aard van zijn taak vloeit voort dat deze 'voogd' een soort gespleten persoonlijkheid is. Tot op zekere hoogte moet hij zich vereenzelvigen met de persoon wiens voogd hij is, maar aan de andere kant moet hij ook zichzelf blijven als hij zijn taak op juiste wijze wenst uit voeren. Als we Tocquevilles metafoor serieus nemen – en de metafoor harmonieert zeker met Tocquevilles bedoelingen – betekent dit dat de democratische staat in zichzelf verdeeld is omdat hij zich te verzoenen heeft met twee verschillende perspectieven in zijn handelingen. Blijkbaar vinden de twee perspectieven hun oorsprong in de tweeslachtigheid van vrijheid als onafhankelijkheid. Als centralisatie een eenduidig perspectief verlangt, hebben we hier dus bovendien een doeltreffende rem op de tendens naar centralisatie.

Concluderend kunnen we zeggen dat er een Tocqueville is die helder en ondubbelzinnig filosofeert, duidelijke sociologische en politieke theses poneert en dat dit de Tocqueville is van professor Elster. Zoals uit Elsters 'paper' blijkt, kan er geen twijfel over bestaan dat deze Tocqueville bestaat en dat we nog veel van hem kunnen leren. Maar er is eveneens de inconsistente Tocqueville voor wie tweeslachtigheid eerder een deugd was dan een zonde. Het is deze inconsistente Tocqueville die ons een belangrijke les kan leren over de paradoxale bronnen van de democratie. Het zou zinloos zijn ons af te vragen welke van de twee Tocquevilles het meest interessant is: *de gustibus non est disputandum*. Maar misschien dat sociaal-theoretici als Elster zich eerder aangetrokken zullen voelen tot de consistente Tocqueville daar waar politiek-theoretici neigen naar een voorkeur voor de inconsistente Tocqueville. Als deze veronderstelling enige plausibiliteit bezit, dan kan Tocquevilles tekst – gevoegd bij alles wat ze al geschonken heeft – ons misschien een aanwijzing geven over de scheidslijnen tussen sociale theorie en politieke theorie.

Vertaling: Henk de Jong

Noten

1. A. de Tocqueville, *Democracy in America II*, New York z.j., 331, 332.
2. J. Elster, *Psychologie politique* (Veyne, Zinoviev, Tocqueville), Parijs 1990, 111.

3. Zie de tekst bij noot 19 van Elsters paper.

4. In het karakteriseren van Tocquevilles toneelstuk als tragedie, volg ik White. Zie: H. White, *Metahistory. The historical in nineteenth century Europe* (Baltimore 1973) in het bijzonder 195 ff. De plot van de toquevilleaanse tragedie ligt voor White in het conflict dat Tocqueville schetst tussen democratie en aristocratie.

5. 'In een Republicainschen Staat onderscheidt men de burgerlyke en de staatkunde vryheid. De eerste bestaat daarin, dat men doen mag, 't geen men wil, omits men anderen niet benaadeele. De staatkundige vryheid bevat het recht, om 't zy door zichzelf 't zy door representanten van zyn eigen verkiezing, invloed op het staatsbestier te hebben. Men zou gemaklyk kunnen aantoonen, dat, naar maate de staatkundige vryheid gehandhaafd of onderdrukt wordt, ook de burgerlyke vryheid meer of minder wordt beveiligd.' Geciteerd in W.R.E. Velema, 'Revolutie, contrarevolutie en het stadhouderschap 1780-1795', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 102 (1989), 524.

6. M. Zetterbaum, *Tocqueville and the problem of democracy*, Stanford 1967, 79.

7. A. de Tocqueville, *Democracy in America I*, New York z.j., 340.

8. R. Boesche, *The strange liberalism of Alexis de Tocqueville*, Ithaca 1987.

9. A. de Tocqueville, *Democracy in America II*, New York z.j., 305.

10. 'La division des classes fut le crime de la royauté, et devint plus tard son excuse; car, quand tous ceux qui composent la partie riche et éclairée de la nation ne peuvent plus s'entendre et s'entraider dans le gouvernement, l'administration du pays par lui-même est comme impossible, et il faut qu'un maître intervienne.' Zie: A. de Tocqueville, *L'ancien Régime et la Révolution*, Parijs 1967, 189.

11. Tocqueville, *Democracy in America II*, 311.

12. Tocqueville, *Democracy in America II*, 304.

13. Tocqueville, *Democracy in America II*, 335.

14. Tocqueville, *Democracy in America II*, 336.

15. Tocqueville, *Democracy in America II*, 336.

Commentaar en discussie

Vrouwen en mannen in de politicologie

Jan van Putten

1. Inleiding

Op Outshoorns beschouwing over feministische theorie en politieke wetenschap (J. Outshoorn 1990) zou met een schouderophalen kunnen worden gereageerd. Zolang bij voorbeeld vragen als 'wat zijn "vrouwen" eigenlijk?' (p. 291) door de beoefenaarsters van vrouwenstudies zelf niet zijn beantwoord (m.a.w., als zij niet in staat zijn het object van hun eigen wetenschappelijke betrokkenheid in andere dan biologische termen te definiëren), zou een mannelijk politicoloog zijn vrouwelijke collega's kunnen opwekken, eerst maar eens in eigen huis orde op zaken te stellen. Een dergelijke reactie zou evenwel aan het eigenlijke probleem – namelijk 'wat is "politicologie" eigenlijk?' – voorbijgaan. Bovendien zou ze, duidelijker dan welke andere reactie ook, getuigenis afleggen van het masculiene karakter van veel hedendaagse politicologiebeoefening. Zeker gezien de aard van de vraag verdient het de voorkeur het gegeven probleem als een gemeenschappelijk probleem te definiëren en dus ook gemeenschappelijk naar een bevredigend antwoord te zoeken.

Het feminisme, merkte Outshoorn in haar artikel op, werkt slechts in verhoudingsgewijze geringe mate door in de politicologie. In andere disciplines, vooral de geschiedenis en de culturele antropologie, blijkt meer ruimte te bestaan voor inpassing van door het feminisme geïnspireerde vraagstellingen. Mede begunstigd door de dominante voorkeur voor kwantitatieve analyse is binnen de mainstream-politicologie wel aandacht gegeven aan individueel politiek gedrag van vrouwen (dit terrein wordt zelfs overgraasd), maar andere vragen laten zich minder gemakkelijk in het gangbare onderzoek inpassen, bij voorbeeld – ik doe hier slechts een greep – die naar de rol van de vrouwenbeweging en van organisaties, de scheiding tussen privé en openbaar (denk aan de bekende leuze 'het persoonlijke is politiek'), de veronderstelling dat de politieke stijl van vrouwen afwijkt van die van mannen, met daarachter de